

צוואת דוד

דוד סבתו

א. מבנה הפרק

פרק ב נחלק לשני חלקים: חלקו הראשון [א-יב] כולל את צוואת דוד וסיכום מלכותו, וחלקו השני [יג-מו] כולל את ראשית מלכותו של שלמה ומילוי צוואת אביו. הזיקה בין שני החלקים ניכרת גם בדמיון בחתימה. החלק הראשון חותם: **ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותפן מלכתו מאד.**

החלק השני חותם: **והממלכה נכונה ביד שלמה.**

בשיעור זה נעסוק בחלק הראשון - צוואת דוד ומגמתה. בשיעור הבא נשלים את החלק השני ונעסוק ביחס בין הצוואה לבין הביצוע בפועל.

ב. צוואת דוד

(א) ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמר:

(ב) אנכי הלך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש:

(ג) ושמרת את משמרת יקוק אלהיך ללכת בדרךיו לשמר חקתיו מצותיו ומשפטיו ועדותיו ככתוב בתורת משה למען תשכיל את כל אשר תעשה ואת כל אשר תפנה שם:

(ד) למען יקים יקוק את דברו אשר דבר עלי לאמר אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני באמת בכל לבכם ובכל נפשם לאמר לא יפרת לך איש מעל כסא ישראל:

(ה) וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם וישם דמי מלחמה בשלם ויתן דמי מלחמה בתגרתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו:

(ו) ועשית כחכמתך ולא תורד שיבתו בשלם שאל:

(ז) ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באכלי שלחנך פי כן קרבו אלי בכרחי מפני אבשלום אחיך:

(ח) והנה עמך שמעי בן גרא בן הימיני מבחרים והוא קללני קללה נמרצת ביום לכתו מחנים והוא ירד לקראתי הירדן ואשבע לו ביקנך לאמר אם אמיתך בתרב:

(ט) ועתה אל תנקהו פי איש חכם אתה ידעת את אשר תעשה לו והורדת את שיבתו בדם שאל:

(י) וישפכ דוד עם אבתיו ויקבר בעיר דוד:

(יא) והימים אשר מלך דוד על ישראל ארבעים שנה בתכרון מלך שבע שנים ובירושלם מלך שלשים ושלש שנים:

(יב) ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותפן מלכתו מאד:

צוואת דוד נחלקת לשני חלקים עיקריים:

ב: הקדמה: ציווי כללי.

ג-ד: ציווי על שמירת דרכי ה'.

ה-ט: ציווי על יואב, ברזילי, ושמעי.

במבט ראשון נראה ששני חלקים אלה עוסקים בשני היבטים שונים לחלוטין של המלוכה. החלק הראשון עוסק בהיבט הרוחני מוסרי, ובדרישה הרוחנית מן המלך. ואילו החלק השני עוסק בהיבט הפוליטי מעשי.

אולם הפער ביניהם מתחדד על רקע אופיו ה'נקמני' של החלק השני, המהווה מעין 'חיסול חשבונות' של דוד. בעוד בחלק הראשון מנחה דוד את שלמה ללכת בדרך ה' ולשמור את דרך ה', בחלק השני הוא מצווה אותו על הריגה מתוחכמת של מתנגדי השלטון. נמצא שאין מדובר רק בשני חלקים שונים, אלא בניגוד מובהק בין שתי תביעות הפוכות באופיין, הנאמרות בידי דוד בנשימה אחת.

כדי להמחיש את הקושי המוסרי בצוואה זו אצטט את האנקדוטה הבאה של פרופ' אביעזר רביצקי:¹

לפני שנים אמרתי לישעיהו ליבוביץ שישנה עלייה אחת למפטיר ולקריאת ההפטרה שבה אני מבקש לא לעלות לתורה - לא מכיון שאני עושה סלקציה בין פרקי התנ"ך, אלא מכיון שעם הפרק שקוראים באותה הפטרה אינני יכול להזדהות, ולכן אינני יכול להיות שליח ציבור - וזו צוואת דוד המלך לבנו שלמה, כאשר הוא מצווה אותו "לא תוריד את שיבתו בשלום שאולה...". ואני אז אמרתי שאיני יכול להיות שליח ציבור ולקרוא את זה כאשר אינני מזדהה עם כך שזאת צוואת דוד מלכנו לבנו. תשובתו של ליבוביץ (כצפוי) הייתה מאוד מפתיעה, והוא אמר: "זה הפרק שאני אוהב יותר מכל פרק אחר בתנ"ך, מכיון שהוא מלמדנו כיצד השלטון משחית - אפילו את דוד מלכנו נעים זמירות ישראל".

אנו מתנגדים לדברים אלה, מכיון שאין במקרא רמז לביקורת מוסרית על צוואת דוד.

בניתוח הפרק נבקש להתמודד עם קושי מוסרי זה.

ג. 'והיית לאיש'

קודם לעיסוק ביחס בין שני החלקים, נעיין מעט בפסוק הפתיחה [ב]. הפסוק מורכב משני חלקים: "אֲנֹכִי הִלֵּךְ בְּדַרְךְךָ כָּל הָאָרֶץ - וְחִזַּקְתָּ וְהִיִּיתָ לְאִישׁ". מאחר ודוד הולך למות, על שלמה 'להיות לאיש', היינו להתבגר, שכן הוא עומד מעתה ברשות עצמו. עד עתה מלך שלמה בחסות אביו, וכעת עליו לקבל הכרעות בעצמו, ללא סיוע מלמעלה. זהו המאפיין המרכזי של אדם בוגר העומד ברשות עצמו. אולם מסתבר שלביטוי 'והיית לאיש' משמעות קונקרטיית יותר.

ביטוי דומה מופיע בעוד מקום אחד בתנ"ך, במלחמת מכמש [שמו"א ד, ט]:

הַתְּחִזְקוּ וְהִיוּ לְאֲנָשִׁים פְּלִשְׁתִּים פֶּן תַּעֲבְדוּ לְעִבְרִים כַּאֲשֶׁר עֲבַדְתֶּם לְאֲנָשִׁים וְנִלְחַמְתֶּם:

1. מופיע באתר האינטרנט של ישעיהו ליבוביץ

ביטוי זה משמש כאן כקריאה ללוחמים הפלישתים להתחזק ולהתגבר על אויביהם. 'להיות לאנשים' פירושו להיות גיבורים כאנשים. נראה היה איפוא שזו המשמעות המתאימה גם בדברי דוד, אולם מהמשך הדברים נראה שביטוי זה משמש כאן במשמעות אחרת לגמרי: 'ושמרת את משמרת ה' אלהיך'. 'היות איש' פירושו להיות אדם אחראי ובעל בגרות מוסרית, ההולך בדרך ה'. בבחינת 'איזהו גיבור? הכובש את יצרו'. זהו מבחנו האמיתי של שלמה כמלך בוגר. רמז נוסף טמון כאן: רק שמירת דרך ה' היא שתשמור על מלכותו של שלמה, ולא תכסיסים פוליטיים שונים. נמצא שהמתח בין שני חלקי הצוואה טמון כבר במשמעות הכפולה שבפתיחת הצוואה.

החלק הראשון עוסק באריכות בפן הרוחני. כנגד דוד ה'הולך בדרך כל הארץ' ועומד על סף מותו, מצווה שלמה 'ללכת בדרך ה' כדי להאריך את חייו ולשמור על מלכותו.

ד. נקמנות אישית או מבחן מוסרי?

כאמור, בשלב הבא ממשיך דוד ישירות ל'חיסול החשבונות'. סדר הדברים הוא: יואב, ברזילי ושמעי. החלוקה הפשוטה של שלישיה זו היא בין גמול שלילי לגמול חיובי: יואב ושמעי כנגד ברזילי. אולם סדר הדברים אינו תומך בחלוקה זו, שכן ברזילי מופיע בין יואב לבין שמעי. נראה איפוא שחלוקה אחרת עומדת בבסיס הצוואה: ברזילי ושמעי הם צמד: ברזילי גמל עימו חסד בשעת בריחתו מאבשלום, ואילו שמעי קללו באותה שעה. לברזילי מצווה שלמה לעשות חסד: 'והיו באוכלי שולחנך', שהרי ברזילי כלכל את דוד בשעת דחקו, ואילו על שמעי הוא מצווה: 'ידעת את אשר תעשה לו'. גם שמעי נענש מידה כנגד מידה. בקללתו לדוד כינהו 'איש הדמים', וכאן אומר דוד: 'והורדת את שיבתו בדם שאול'.²

מהי מטרת הציוויים? שלמה ממשיך את מלכות אביו ולכן עליו לסיים את מה שאביו לא סיים. יש בכך גם משום יצירת המשכיות למלכות דוד. עוד יש בכך כדי ללמד לעם את גמולו של המסייע למלך, ועונשו של המורד בו. העובדה שמדובר על שני אנשים שפעלו בשעתו הקשה ביותר של דוד, מרד אבשלום, משמעותית כיוון שהיא חשפה את פרצופם האמיתי. שמעי נחשף כמורד במלכות וברזילי כנאמן המלך.

לעומת שמעי וברזילי, יואב מצוי בקטגוריה נפרדת. מצד אחד, נאמר בו 'אשר עשה לי'. כלומר, דוד מרגיש שהיתה כאן פגיעה אישית בו. לכאורה, גם כאן ניתן לאתר את סיבת טינתו של דוד ליואב במרד אבשלום, כמו אצל שמעי וברזילי. יואב הוא זה שהחליט על דעת עצמו להרוג את אבשלום ובכך לסיים את המרד, וזאת בניגוד גמור להוראתו המפורשת של דוד [ראה שמו"ב יח, ט-טז]. תגובתו המזעזעת של דוד לשמועה על מות אבשלום מחזקת אף היא הנחה זו [שמו"ב יט, א-ה]:

וַיִּרְגַּז הַמֶּלֶךְ וַיַּעַל עַל עֲלִית הַשָּׁעַר וַיִּבֶךְ וְכֹה אָמַר בְּלִבּוֹ בְּנֵי אֲבִשָׁלוֹם בְּנֵי אֲבִשָׁלוֹם מִי יִתֵּן מוֹתִי אֲנִי תַחְתֶּיךָ אֲבִשָׁלוֹם בְּנֵי בְנֵי: ... וְהַמֶּלֶךְ לָאֵט אֶת פְּנָיו וַיִּזְעַק הַמֶּלֶךְ קוֹל גְּדוֹל בְּנֵי אֲבִשָׁלוֹם אֲבִשָׁלוֹם בְּנֵי בְנֵי:

יתרה מזו. יואב לא מסתפק בהריגת אבשלום, אלא מאלץ את דוד להפסיק את אבלותו הפומבית על אבשלום, ומאיים עליו במפורש:

וַיָּבֹא יוֹאָב אֶל הַמֶּלֶךְ הַבֵּית וַיֹּאמֶר הַבִּשְׁתָּ הַיּוֹם אֶת פְּנֵי כָל עַבְדֶּיךָ הַמְּמַלְטִים אֶת נַפְשָׁךָ הַיּוֹם וְאֵת נַפְשׁ בְּנֵיךָ וּבְנֵיךָ וְנַפְשׁ נְשִׁיךָ וְנַפְשׁ פְּלִגְשִׁיךָ: לֹא־הָבָה אֶת שׁוֹאֵיךָ וְלֹא־שָׂא אֶת אֹהֲבֶיךָ כִּי הִגְדַּת הַיּוֹם כִּי אֵין לְךָ שָׂרִים וְעַבְדִּים כִּי יִדְעֵתִי הַיּוֹם כִּי לֹא לֹו אֲבִשָׁלוֹם חַי וְכַלְנוּ הַיּוֹם מֵתִים כִּי אַז יֵשֶׁר בְּעֵינֶיךָ: וְעַתָּה קוּם צֵא וְדַבֵּר עַל לֵב עַבְדֶּיךָ כִּי בִיקָנוֹךְ נִשְׁפַּעְתִּי כִּי אֵינֶךָ יוֹצֵא אִם יִלִּין אִישׁ אֶתְךָ הַלַּיְלָה וְרָעָה לְךָ זֹאת מִכָּל הָרָעָה אֲשֶׁר בָּאָה עֲלֶיךָ מִנְעָרֶיךָ עַד עֵתָה:

2. המילה דם נזכרת שלוש פעמים בדברי שמעי לדוד.

ואכן, כך פירש רלב"ג את דברי דוד בצוואתו:

את אשר עשה לי יואב בן צרויה - ר"ל על דבר אבשלום שעבר מצותו והרגו ואחר כך דבר אל דוד קשות כמו שנזכר במה שקדם.

המדרש פירש באופן אחר את הפגיעה האישית בדוד [מדרש תנחומא (בובר) פרשת מסעי סימן ט]:

מה עשה לו? אתה מוצא בשעה שכתב דוד ליואב הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה עשה כן ונהרג, נתקבצו כל שרי החיל על יואב, שנאמר בו, אוריה החתי כל שלשים ושבעה, הראה להם הכתב, לכך נאמר אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה.

שני פירושים אלה מתיישבים עם תחילת הפסוק, אולם הם נסתרים מסופו. בהמשך הפסוק נאמר: "אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל". כאן מפורש שהבעיה היא בפגיעה באבנר ועמשא. הדגש הוא לא על הרצח עצמו אלא על ההשלכות הלאומיות הרחבות שלו: 'וישם דמי מלחמה בשלום'. הפגיעה באיחוד הממלכה מתוך מניעים אישיים. מדובר על שני שרי צבא שעמדו בראש מחנה היריבים של דוד, ובקשו לכרות עימו ברית ובכך לאחד את הממלכה, ויואב פגע בניסיון זה.³

רד"ק קושר בין הדברים:

פירוש: אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל, ולי עשה מה שעשה להם - כי אבנר אני הבטחתי וקבלתי באהבתי, ועמשא גם כן היה בשליחתי ומסב אנשי יהודה אלי.

לדעת הרד"ק יש לקרוא את הפסוק ככלל ופרט. אשר עשה לי - הוא אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל. הפגיעה בהם מתפרשת כפגיעה בדוד, כיוון שהם הפכו לאנשיו. אולם נראה יותר שכוונת דוד היא שרצח אבנר נקשר אליו. כך עולה בסיפור רצח אבנר, שבו מתנער דוד ממעשה יואב באופן פומבי, כמה פעמים. חששו הוא שהרצח שבוצע בידי שר הצבא שלו ייוחס אליו. אם כן הרצח הזה נקשר במידה מסוימת לדוד, אדונו של יואב, ודמיהם תלויים גם בו, ולכן הוא מרגיש חובה לנקות עצמו ולהתנער מהרצח ע"י הריגת יואב. גם יואב נענש במידה כנגד מידה: 'ולא תורד שיבתו בשלום שאול'. המילה 'שלום' מופיעה שלוש פעמים בסיפור רצח אבנר, כרקע ניגודי לרציחתו בידי יואב. על פי פירוש זה המתיישב עם פשוטו של מקרא, מעשה זה של הריגת אבשלום איננו מוזכר בצוואה, על אף שיש בו פגיעה אישית קשה ביותר בדוד. במקום זאת מזכיר דוד דווקא פגיעה אישית פחות - הריגת אבנר ועמשא. אמנם, הוא רואה זאת כפגיעה בו, אולם זאת מהבחינה המוסרית בלבד, כאמור.

מכאן עולה שהפגיעה ביואב איננה על רקע נקמות אישית של דוד, כפי שניתן היה לחשוב, אלא מדובר ב'סגירת חשבון' מוסרית. זו חובתו המוסרית של דוד להרוג את יואב, שרצח את שרי צבאות ישראל כביכול בשמו. פרט זה ללמד על הכלל כולו יצא: מכאן למדנו שגם הפגיעה בשמעיה והשכר לברזילי הם עניין של מחויבות מוסרית של דוד אותה הוא מעביר לשלמה, ואינם עניין לנקמות ותגמול אישי בלבד.⁴

3. וראה ברש"י שפירש שהכוונה לדרכו הערמומית של יואב בהריגתם: שהיה להם שלום עימו ולא היו נשמרים ממנו. פירוש זה נתמך מלשון הכתובים שם, שבשני המקרים אמר להם יואב 'שלום'. ונראה ששני הפירושים עולים כאחד, שכן עורמתו של יואב התבססה על הבנתם שיש שלום בינם ובינו, והוא ניצל ביטחון זה והרגם. זהו שיקוף של הבעיה הגדולה יותר, שהוא השתמש בשלום לקידום מטרת המלחמה.

4. בהקשר זה עולה מאליה השאלה מדוע דוד עצמו לא הרג את יואב בחייו, ונזקק לשלמה לשם כך? יתכן שטעם הדבר הוא שדוד היה תלוי ביואב כשר צבאו שצבר עוצמה פוליטית וצבאית רבה, ולכן לא היה מסוגל לעשות זאת בעצמו. במלכות שלמה יואב ירד ממעמדו ובניהו תפס את מקומו. חילופי תפקידים אלה שיחררו את שלמה מהתלות ביואב ואיפשרו לו לדון את יואב ולהרגו.

ה. משמעותה הכוללת של הצוואה

מה הקשר בין ההקדמה לבין הציווי על יואב? נראה שהדבר רמוז במילה 'וגם', המחברת את שני החלקים:

וְגַם אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לִי יוֹאָב בְּן־צְרוּיָהּ.

כתב רד"ק:

וגם אתה - וגם לרבות על מצות ה' אשר צוהו ללכת בדרכי ה', אמר וגם זאת היא מדרכי ה' - לבער אנשי הרשע, כי אתה ידעת את אשר עשה לי יואב וגו'.

הפועל 'עשה' קושר אף הוא את שני חלקי הצוואה. העשייה היא הליכה בדרכי ה' וחיסול החשבונות. אין כאן רק חיסול חשבונות אישי. אין זו התחשבנות פוליטית צינית ואינטרסנטית שתכליתה לבסס את שלטונו של המלך מבחינה פוליטית. זו צוואה מוסרית שתפקידה לחנך את שלמה כמלך לדעת לבער את אנשי הרשע, ובייחוד מתוך אנשיו. זהו מימוש של ההליכה בדרכי ה' שעליה ציווהו בתחילת הדברים. נמצא ששני חלקי הצוואה עולים לעניין אחד: שמירת דרכי ה', הן בהיבט של מצוות בין אדם למקום, והן בהיבט של עשיית דין וצדק, שניהם יביאו להקמת שושלתו המלכותית של שלמה.⁵

5. ב'דעת מקרא' העיר שדוד מזכיר כאן לראשונה את חכמת שלמה המאפיינת אותו ביותר בפרקים הבאים: ועשית כחכמתך, כי איש חכם אתה. דוד מצווה את שלמה להשתמש בחכמה זו לשם ביעור הרשע בממלכתו.